

prijatelja koji su stoga bili savršeno sposobni pohvaliti me kad sam bio uspješan i u ljubavi me ispraviti kad je za to bilo potrebe. Kao teologu, potvrdila mi je da je stvarnost sakramentalna. Ona nas upućuje na Boga dok istodobno za našu vlastitu dobrobit ostaje presudnim da u njoj osobno sudjelujemo. Živjeti znači prebiti u ovom svijetu i uživati u Bogu kroz darove koje nam je dao: majku, prijatelje, cvijeće, more, hranu i svako ono „Drugo“ koje susrećemo.

Čitanje ove knjige u meni je također potaknulo neka pitanja. Kao prvo, kako ona postavlja izazov teološkom obrazovanju i čak biblijskom izlaganju koje se često fokusira na gomilanje teološkoga i praktičnog znanja seciranja Biblije induktivnim proučavanjem, lišeno utjelovljenog susreta sa svijetom? Kao drugo, koliko stvarnosti i uživanja gubimo ako delegiramo veliku količinu svojega kognitivnog rada umjetnoj inteligenciji – primjerice, ako prestanemo čitati knjige i članke te se fokusiramo na njihove sažetke, ili ako dopustimo da umjetna inteligencija s lakomćom prevodi ova djela, no također fizički nepovezana s vanjskom stvarnošću? Na kraju, vjerujem da autoričina postkritička epistemologija nudi doličan put kojim se mogu izbjeći i modernistička zanesenost činjeničnim potvrđivanjem Biblije u apologetici i postmodernističko relativiziranje istine.

U zaključku, toplo vam preporučam da pročitate ovu knjigu. Pročitati ovaj osvrt, a ne uroniti u samo djelo samo po sebi bi se pokazalo vrlo modernističkim pristupom. Dobili ste informacije, ali niste stekli formativno iskustvo koje knjiga pruža. Nedostaje vam „Gestalt“, skladna cjelina, vrt prepun novih spoznaja i probuđenih sjećanja, možda čak žaljenja, koji vam može dati samo čitanje i upijanje. Neće vam biti žao – naprotiv, uživat ćete.

Miroslav Balint-Feudvarski

Kelly M. Kopic

Communion with God: the Divine and the Human in the Theology of John Owen

Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2024. str. 284

Na spomen imena Johna Owena tek nekolicina kršćana iz jugoistočne Europe znala bi o kome se radi. Zapravo, možda bi ga znali samo oni koji su se dublje bavili crkvenom poviješću 17. i 18. stoljeća. Danas rijetko slušamo o puritancima. No pred vama je osvrt na teologiju jednoga od najboljih puritanskih teologa svojega vremena. Njegove knjige i rasprave još se uvijek objavljuju (Crossway ima novi niz njegovih dovršenih djela), a čitaju ga laici i teolozi na Zapadu, posebice oni reformirani. Možete pronaći mnoga izdanja njegovih pojedinačnih djela, no nijedno nije prevedeno na hrvatski, pa čak ni skraćene verzije u izdanju nakladničke kuće

The Banner of Truth Trust. Cilj mi je pružiti lokalnim čitateljima Kairosa osvrtna knjigu koja se bavi teologijom Johna Owena. Naslov sve govori: *Communion with God: the Divine and the Human in the Theology of John Owen (Zajedništvo s Bogom: božansko i ljudsko u teologiji Johna Owena)*. Kapic se podrobno bavi djelima Johna Owena i dijeli s nama važnost uvida koje je ovaj puritanac imao i koje još uvijek može ponuditi budućim generacijama. Kelly M. Kapic profesor je na koledžu Covenant. Pisac je mnogih knjiga, među ostalim i *Mapping Modern Theology, The God Who Gives* i *You're Only Human*. Ova je knjiga ponovno izdanje s drukčijim predgovorom (prvo izdanje sadržavalo je predgovor J. I. Packera). Njegova doktorska disertacija bavila se istom temom, ali ova je knjiga uređena za široku čitateljsku publiku. Knjiga sadrži zahvale Sinclaira B. Fergusona i Joela R. Beeka, vrlo poznatih znanstvenika i profesora iz reformiranoga kruga. U svojem predgovoru Kapic zaključuje: „Ova knjiga izlaže Owenov pokušaj holističkog izvještaja o tome što znači biti čovjek, zasnovanog oko ideje da su ljudi stvoreni za zajedništvo s Bogom“ (str. 10).

U prvom poglavlju, pod naslovom „The Lingering Shadow of John Owen“, Kapic raspravlja o Owenovom trajnom utjecaju. Priča nam o njegovu životu, njegovim objavljenim djelima i repozitorijima koji ih sadrže, no također ističe njegov utjecaj na ljude u prošlosti (Kuyper, Spurgeon, Wilberforce). Njegova su djela prevedena na: nizozemski, korejski, škotski gaelski, velški i španjolski. Ovdje nam Kapic predstavlja Owenovo gledište čovječanstva. Owenova promišljanja vođena su trima glavnim izvorima, a to su Sveto pismo, povijesna teologija i iskustvo. On pokušava ne opisati Owena kao krutog racionalista, nego čovjeka koji prelazi s teologije na iskustvo. „Iako je bilo rasprave oko toga kako uvrstiti iskustvo u teologiju, u Engleskoj sedamnaestoga stoljeća nije bilo neobično vrednovati sudjelovanje u svakodnevnom životu; ovo je kontekst u kojemu je Owen odrastao“ (str. 23). Owenov život obilježila je njegova ljubav prema učenju. Završio je dodiplomski i diplomski studij na oksfordskom Sveučilištu, a *alma mater* mu je bio Queen's College. U mladosti je radio kao tutor, kapelan, pisac i, neko vrijeme, pastor. Našao je mir s Bogom u svojoj dvadeset šestoj godini, nakon snažnog iskustva vjere. Nedugo potom, počeo je pisati svoje prve knjige. Owen je postao vrlo učen propovjednik koji je propovijedao čak i pred engleskim Parlamentom. Kapic piše: „Njegov silan utjecaj na Englesku sedamnaestog stoljeća postaje jasan kad vidite s kim se sve dopisivao. Na tom popisu su Oliver i Richard Cromwell, vodeći generali Charles Fleetwood i George Monk, članovi parlamenta, guverner Massachusettsa, Richard Baxter i mnogi drugi. Nedugo nakon služenja u Whitehallu, Owen je postao dekanom koledža Christ Church u Oxfordu (1651.), a onda zamjenikom ravnatelja oksfordskog Sveučilišta (1652.)“ (str. 25–26). Za vrijeme boravka u Oxfordu napisao je mnoge teološke knjige. Posebna je zanimljivost iz njegova života da je bio prijatelj Johna Bunyjana, kojemu je pomogao s izdanjem klasičnoga djela *Put kršćanina*. Owen je bio svjestan svoje duhovne baštine. Bio

je puritanac, a evo nekoliko osobitosti puritanske teologije: „(1) beskompromisna predanost autoritetu Biblije kao vodiču svega života; (2) snažan augustinski naglasak na ljudskom grijehu i božanskoj milosti; (3) intenzivan fokus na duhovnosti, posebice zajedništvu s Bogom; i (4) ustrajno isticanje uloge Duha u životu kršćanina“ (str. 28–29). Kako bismo ga bolje razumjeli, moramo shvatiti da se u njemu nalaze struje misli koje su po svojoj naravi augustinske, aristotelovske, skolastičke i humanističke. U nastavku članka izbliza ćemo sažeti kako se ova trinitarijanska teologija odražava na njegovo gledište *imago Dei*. Dok je engleska kalvinistička teologija bila uvelike obilježena antropologijom, a Calvinova kristoteologijom, Kapic analizira i tumači Owena kao antroposenzibilna. Koristi izraz „senzibilan“ kako bi izbjegao „simplističko klasificiranje Owena kao ili teocentričnog ili antropocentričnog“ (str. 33).

U drugom poglavlju, „Created to Commune with God“, Kapic istražuje Owenovo gledište *imago Dei*. On u pogledu ove teme razlikuje između „slike“ i „sličnosti“, baš kao i crkveni oci. „Sličnost“ je za njega „sličnost svetosti i pravednosti koje su u njemu, Ef 4,23-24 itd.“ (str. 37–38). Owen slijedi Calvinovo stajalište po kojemu je narušen karakter odnosa. Ipak, ljudske sposobnosti sredstvo su pomoću kojega je moguć naš odnos s Bogom (str. 38). Po njegovu mišljenju došlo je do „gubitka“ Božje slike u ljudima, ali je ona ipak u njima ostavila trag – nakon pada osoba ne može prirodno štovati Stvoritelja. Kapic zapaža: „Po Owenovu mišljenju, sličnost komunicira pravednost. Zbog pada u grijeh, čovječanstvo postaje grešno i sasvim različito od Boga. No slika, iako narušena, ostaje, jer je to aspekt koji dopušta mogućnost odnosa između božanskoga i ljudskog“ (str. 41). Ono što ostaje zapravo su sposobnosti čovječanstva. Utjelovljenje se moralo dogoditi zbog grijeha i zato savršena slika Božja mora doći kako bi obnovila zajedništvo koje je grijeh uništio. Kristova uloga kao slike Božje ideja je bez premca u Owenovoj misli. Isus je prava Božja slika – *imago Dei*. Samo po njemu može doći do obnove u zajedništvu s Bogom; obezličena Božja slika u nama sada je obnovljena. Kad se vratimo na ljudske sposobnosti kao sredstvo odnosa s Bogom, vidimo da se Owen tu oslanja na Aristotela. Za opis cijele osobe koriste se tri glavne sposobnosti. Prva je *um*, a druge dvije koje ovise o umu su *volja* i *osjećaji*. Ove sposobnosti umiješane su u pad čovječanstva, ali kad Duh obnavlja ljude, one se mijenjaju nabolje. Ovdje u fokus dolazi Owenov pogled na ulogu Svetog Duha i kršćaninov rast u milosti. Um se mora obnavljati promišljanjem o Istini (Bogu); kršćaninova se volja obnavlja i on postaje sposoban ne grijешiti. Njegovi se osjećaji također mijenjaju i Krist postaje njegova istinska radost. Ove sposobnosti sredstvo su kojim Sveti Duh radi na kršćaninu (Owen čak ne isključuje *tijelo* iz ove obnove slike Božje). Dolazeći do kršćaninove uloge, on mora uvijek tražiti svetost, cilj posvećenja. Kapic primjećuje važnost razumijevanja trinitarijanske teologije u Owenu kad se radi o obnovi ljudi: „Dok je otkupljenje osobe osigurano Kristovim djelom,

primjena i aktualizacija otkupljenja moguće su samo djelom Svetoga Duha“ (str. 61). Ovdje ćemo se sada okrenuti Owenovoj kristologiji.

Poglavlje koje nosi naslov „Humanity Actualized“ govori o Kristovu utjelovljenju. Zbog čovjekova duga i potrebe za otkupljenjem Krist je trebao postati čovjekom – on koji je uistinu Bog i uistinu čovjek. „Owen vjeruje da je sve čovječanstvo ‘uvijek imalo zajedničko razumijevanje da postoji potreba za bližim i punijim predstavljanjem Boga u odnosu na njih’“ (str. 72). Za njega, iako samo Sin postaje utjelovljenim, ipak je cijelo utjelovljenje djelo Svetoga Trojstva. Kapic zapaža da su „u Owenovoj misli potrebna tri ključna elementa za otkupljenje čovječanstva: autoritet, ljubav i moć... djelujući iz svojega suverenog autoriteta, Otac šalje Sina i daje Duha. Drugi u ‘redosljedu postojanja’ je Sin, koji u ‘redosljedu djelovanja’ izvršava cijeli Očev autoritet, cijelu Očevu ljubav i cijelu Očevu moć“ (str. 74–75). Budući da je Krist prikaz Boga, moguće je imati zajedništvo s Bogom po njemu. Gradeći na ovim uvidima, Kapic istražuje Owenovu teologiju Kristova poniženja, pokušavajući odgovoriti na pitanje: Kako je Riječ postala tijelom? Owen slijedi izražavanje kasnijih otaca, upoznavajući nas s terminom *preuzimanje*, u značenju „božansko ustrojstvo/sastav osobe Krista kao Boga i čovjeka“ (str. 79). Ovaj jezik preuzimanja štiti razliku između dviju Kristovih naravi. Za njega je preuzimanje jedini način da se pokaže kako je došlo do utjelovljenja i kako je ono funkcioniralo. Da nije bilo preuzimanja, božansko bi moralo prestati biti božansko postajući ljudskim. Owen primjećuje da je Krist „učinjen tijelom, kao čovjek, u tome što je uzeo našu ljudsku narav kao svoju“ (str. 81–82). U svojem razumijevanju utjelovljenja on se nikada ne odvajava od ortodoksnog nauka o utjelovljenju i djelu Trojstva: „... što god je Sin Božji učinio u, po ili na ljudskoj naravi, učinio je Svetim Duhom, koji je njegov Duh, kao što je Duh Oca“ (str. 85). Nastavljajući o temi utjelovljenja, Owen provodi mnogo vremena fokusirajući se na ulogu Duha u Utjelovljenju, tj. u Kristovu životu. Razlikujući naše čovječstvo i Kristovo čovječstvo, valja zapaziti da je Sin uzeo na sebe ljudsku narav nepokvarenu izvornim grijehom te da je s njom živio u palom svijetu. Samo time što je imao tu ljudsku narav koja je bila bez grijeha mogao je odnijeti grijeh svijeta. Od utjelovljenja idemo dalje do opravdanja.

Sljedeće poglavlje zove se „Reconciling God and Humanity“. Kako bi nam omogućio zajedništvo s Bogom, Sin je morao preuzeti ljudsku narav (bez grijeha). Međutim, kako bi promijenio našu ljudsku narav, Krist nas je morao opravdati pred Ocem, a kako bismo bili opravdani, moramo ispovijedati vjeru u njegova Sina. Osim toga, kao što smo ranije rekli, Božja slika u ljudima bila je razbijena i nemamo jasnu sliku ili zajedništvo s Bogom. Spasitelj mora doći odozgor kako bi obnovio Božju sliku u nama. Ovo poglavlje istražuje antropologiju i dvojni naglasak kristologije i prakse. Kada Owen piše o nauku o utjelovljenju, posebno ističe vjeru. Opisuje vjeru u četiri pogleda: (1) uzroci vjere, (2) dužnost osobe prije vjere, (3) objekt vjere i (4) narav vjere. Kada Kapic raspravlja o uzrocima vjere,

kod Owena primjećuje određenu napetost: „*Bog zapovijeda određene dužnosti ili odgovore od ljudi; samo Bog osnažuje buntovne ljude da mu se odazovu i da mu budu poslušni*“ (str. 113). U odnosu na dužnost osobe prije vjere Owen, poput Luthera, naglašava zakon koji čovjeka čini svjesnim grijeha. Također predstavlja osobu Krista kao objekt vjere, upućujući na obnovu zajedništva. Čovjek ne mora postati akademikom kako bi postao opravdan, nego se mora okrenuti onome koji poziva – živomu Kristu.

Owen nastavlja istraživati narav vjere u smislu pouzdanja u Krista. Božji Duh preobražava osobu. On prepoznaje preobrazbu kao dar vjere koji rezultira poslušnošću pojedinca. U pogledu teme opravdanja, čitajući ovo poglavlje, shvaćamo da Owen potvrđuje samo jedno opravdanje vjerom i odbacuje dva opravdanja (što je rimokatoličko gledište). Tvrdi da je Rim pomiješao opravdanje djelima s posvećenjem. Kad se radi o pripisivanju, Kapic primjećuje: „Owen ovdje opet naglašava Kristovu osobu, samo ovdje to čini u smislu mističnog jedinstva koje postoji između Krista i njegove crkve. Sredstvo kojim se ovo jedinstvo ostvaruje neupitno je ‘sjedinjjuća učinkovitost Svetoga Duha’“ (str. 139). Owen koristi riječ „osoba“ kako bi govorio manje o mističnom jedinstvu, a više o osobi Krista. Za njega se pripisivanje božanske Kristove pravednosti ljudima oslanja na Kristovu ljudsku i božansku narav u Kristu. Isus, koji je bio sasvim poslušan zakonu, komunicira svoju pravednost nama na temelju odnosa između svojih dviju naravi, ljudske i božanske. Polazeći od toga, Owen zapaža da je Kristova poslušnost „izvedena u ljudskoj naravi, ali osoba Krista je ona koja je to izvela“ (str. 143). S dijela koji je govorio o kristologiji sad idemo na teologiju zajedništva s Bogom.

Po Kapicevu mišljenju John Owen je antroposenzibilan teolog. Njegova se djela zaista bave doktrinama koje se uvijek mogu primijeniti na kršćanski život. U najduljem poglavlju, „*Communion with Triune God*“, Kapic obrađuje njegovu doktrinu o Trojstvu i kako je zajedništvo koje Bog ima unutar Trojstva odraženo u nanovo rođenim ljudima. Važno je primijetiti da je Owen napisao studiju poduljeg naslova, *Of Communion with God the Father, Son, and Holy Ghost, Each Person Distinctly, In Love, Grace, and Consolation; or, The Saints' Fellowship with the Father, Son, and Holy Ghost Unfolded*. Kako bi čovjek imao zajedništvo s Bogom, mora shvatiti kako je njegovo palo ljudsko stanje dovelo do odvajanja od Boga. Kako bi premostio tu razdvojenost, Isus je došao kao uistinu ljudsko biće i uistinu Bog kako bi umro za one koji će vjerovati i kako bi obnovio zajedništvo koje je bilo prekinuto između Boga i ljudi. Za Owena, zajedništvo se odnosi na stvari i osobe, stanje i uvjete te djela (str. 151). Jedinstvo koje imamo u Kristu čini naš život u Kristu mogućim, a to jedinstvo temelj je za odnos s Gospodinom. U Kristu smo prihvaćeni pred njim i od njega. Owen se drži osnovnoga ortodoksnog pogleda na Trojstvo, a to je da je „Bog jedan – ovaj jedan Bog je Otac, Sin i Sveti Duh: Otac je Otac Sina; Sin je Sin Oca i Sveti Duh je Duh Oca i Sina; i da su, u pogledu svojega međusobnog odnosa različiti jedan od drugoga“ (str. 159). Za njega je božanska

osoba božanska bit, a svaka od osoba Trojstva ima razumijevanje, volju i moć Boga. Svaka osoba postaje zasebno načelo djelovanja, no ipak sva njihova djelovanja Božja su djelovanja – sva su djela djela jednoga Boga (str. 160). Cijela doktrina ekonomskog Trojstva trebala bi informirati vjernike kako imati zajedništvo s Gospodinom. U pogledu zajedništva koje imamo s Ocem trebamo shvaćati Oca kao izvor ljubavi. Naše zajedništvo s njim treba biti uzajamno – trebamo odgovoriti počinkom u njemu, uživanjem u njemu, sa strahopoštovanjem i poslušnošću. Kada Owen počne govoriti o temi zajedništva sa Sinom, dijeli je na dvije velike teme: karakter Sina i Sinova ljubav prema vjernicima. Uzimajući u obzir karakter Isusa, moramo primijetiti da utjelovljeni Gospodin ima obilje milosti i ljubavi prema svojim vjernicima. Owen zapaža nekoliko osjećaja ljubavi koje Krist ima prema svojem narodu. On u njima uživa, cijeni ih i osjeća prema njima samilost i suosjećanje. Zajedništvo koje imamo kroz kupljenu milost rezultira našim prihvaćanjem od Boga (postajemo mu prihvatljivi) i u usvajanju od njega. Owen, kao ortodokсни kalvinist, vidi Svetog Duha kao odvojenu osobu Trojstva. Kopic provodi neko vrijeme na Owenovoj gramatici u pogledu Duha, kao i na neoprostivu grijehu protiv Svetog Duha. Sveti Duh je onaj koji primjenjuje Kristovo djelo na vjernike. Treća osoba Trojstva aktivira sve prirodne sposobnosti vjernika koje su stvorene na sliku Božju. Primajući Svetoga Duha, vjernik je sposoban moliti, štovati i uživati u bliskom odnosu s Bogom. Međutim, kad se radi o zajedništvu s Duhom, mogu se naći negativne zapovijedi s pozitivnim dužnostima. Ne bismo trebali žalostiti, gasiti ili odupirati se djelu Duha preko Riječi. Odavde nas Kopic vodi do posljednjeg poglavlja koje se bavi znakovima koji upućuju na trajno zajedništvo s Bogom.

Znakovi trajnog zajedništva („Signs of Continuing Communion“) su Dan Gospodnji i Večera Gospodnja. Sredstva zajedništva između Boga i nas nalaze se u gore spomenutim utvrđenim obrascima štovanja. Promatrajući uredbu stvaranja u kontekstu dana svetog počinka, Kopic piše: „Bez obzira na to odvaja li čovječanstvo subotu, nedjelju ili neki drugi dan u tjednu, ono što je temeljno za dizajn stvaranja jest da se odvoji dan za ulazak u Božji počinak, prvenstveno putem zajedničkog javnog štovanja. Ovaj izvorni počinak uključivao je (1) ‘mir s Bogom’, (2) ‘zadovoljstvo i pristanak u Bogu’ i (3) ‘sredstva zajedništva s Bogom’. Sve je to izgubljeno ulaskom grijeha, a cijelo je čovječanstvo time dovedeno u stanje nevolje i nemira“ (str. 211). Kopic također dijeli Owenovu tvrdnju, držeći da Dan Gospodnji pada na prvi dan tjedna, odnosno dan kad je Isus uskrsnuo. On vidi Hebrejima 4 kao nešto što se ne odnosi na eshatološki počinak, nego u tekstu vidi počinak koji čovječanstvo u Kristu može imati prije eshatološke slave. Owen piše o Božjem počinku da „Bog u konačnici i apsolutno počiva, u svim aspektima svoje slave, u Kristu, kako je prikazano u evanđelju – to jest, u onome u kome je njegova duša uživala“ (str. 216). Budući da je Otac počinuo u Sinu, a Sin je postigao život Božji za nas, sada ga možemo štovati i uživati u njemu. U pogledu Večere

Gospodnje, Owen u njoj ne vidi ni čistu simboliku ni transsupstancijaciju. Postoji Božja prisutnost za vjernike u uzimanju Večere Gospodnje: „Kad u ovoj uredbi ne bi bilo ničega osim vanjskih elemenata, i kad nam se ne bi, na temelju sakramentalnog odnosa koji je Bog ustanovio, pokazalo tijelo i krv Kristova, njegov život, smrt i zasluge, dolazili bismo stolu Gospodnjem kao ljudi u snu, jedući i pijući, i bili bismo potpuno prazni nakon toga, jer ovaj kruh i vino neće zadovoljiti naše duše“ (str. 226–227). Ovo zajedništvo s Bogom možemo imati samo po vjeri. U ovom zajedništvu s Bogom vidimo i kušamo njegovu ljubav i prihvaćanje. Kapic opet ovdje vidi kod Owena djelo Svetoga Duha: „Velik dio... glavnih blaženstava svetoga Trojstva sastoji se od uzajamne ljubavi Oca i Sina po Svetom Duhu; koji je ljubav njih obojice“ (str. 231). Božja ljubav najprije je unutar Trojstva, a nama je dana u Kristu. Sada, u Kristu, koji je objekt Očeve ljubavi, mi možemo imati počinak i Božja slika u nama se obnavlja. Bog komunicira s nama preko Večere Gospodnje, njegove trojstvene ljubavi koja je za nas utjelovljena u Isusu.

U posljednjem, kratkom poglavlju koje se zove „Epilogue“, Kapic nudi zaključak i ponavlja svoju tezu – koja se provlači kroz cijelu knjigu o temi zajedništva – i istovremeno ohrabruje čitatelja da povjeruje da Owen može još više oblikovati današnju teologiju. Izražava razočaranje što je Owenova čitateljska publika mala i što teolozi ne čitaju i ne primjenjuju ovoga *antroposenzibilnog* puritanca iz 17. stoljeća. Ova je knjiga napisana kako bi predstavila Owenovu antropologiju u svjetlu teologije zajedništva s Bogom i upoznala čitatelje sa zanemarenim Owenom. Knjiga također sadržava mali dodatak koji uspoređuje westminsterske standarde i Johna Owena u pogledu teme čovječanstva. Autor, Kelly M. Kapic, koristio je mnoge primarne i sekundarne izvore, koji su prilično iscrpno navedeni u bibliografiji. Knjiga sadrži kazalo imena i kazalo tema.

Kako ova knjiga može poslužiti svojem čitatelju? Kao prvo, pruža sažetak Owenove teologije. Također poziva i priprema čitatelje da istraže Owenova djela za sebe vodeći ih kroz njegove ključne ideje. Kapic vjerno promatra glavnu temu Zajedništva s Bogom u teološkim okvirima i tumačenju Johna Owena, citira ga i drži se njegovih zaključaka i argumenata. Budući da kod čitanja puritanaca trebate biti spremni naići na starije engleske izričaje, odlučite li se čitati Owena, a posebice *Communion with God*, ova će vam knjiga pomoći da bolje razumijete tog autora te izvučete veću korist iz njegovih djela. Preporučam čitanje Johna Owena – kojega su zvali engleskim Calvinom – zato što se radi o pastoralnom i teološkom divu, čije knjige mogu nadahnuti nov i potreban naraštaj pastora i teologa. Sada već mnogi na Zapadu pozivaju vjernike na čitanje puritanaca, a možda će nekome upravo ova knjiga pomoći da postane čitateljem puritanaca, mudracem koji svoje vrijedno vrijeme provodi tražeći biserje iz prošlosti i osobom koja ljude poput Johna Owena čita s dubljim razumijevanjem. Ova je knjiga dodirnula i moj intelekt i moje srce, potičući me da dublje uronim u Owenov um putem njegovih

djela. Nadam se da će se isto dogoditi i drugim njegovim čitateljima, kako vjernicima tako i duhovnim pastirima.

Matej Sakač

T. C. Schmidt

Josephus and Jesus: New Evidence for the One Called Christ

Oxford: Oxford University Press, 2025., str. 317

U uzbudljivom detektivskom djelu koje obuhvaća razdoblje od tisuću godina i koristi pet drevnih jezika, T. C. Schmidt uspio je ponovno uzdrmati, a po svemu sudeći i opovrgnuti, gotovo općeprihvaćeno znanstveno mišljenje da je *Testimonium Flavianum* (Svjedočanstvo), kratak dio teksta o Isusu iz *Židovskih starina* Josipa Flavija (18.63–64), ili kasniji kršćanski umetak ili sasvim neautentičan. Schmidt pokazuje, po mom sudu vrlo uvjerljivo, da se može dokazati kako je *Svjedočanstvo* u cjelini autentično te da ga je napisao Josip Flavije krajem prvoga stoljeća nove ere. Ispod navodim grčki tekst *Svjedočanstva* zajedno s prijevodom na hrvatski jezik:¹

⁶³Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σοφὸς ἀνὴρ, εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή· ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῆ ἢ τάληθῆ δεχομένων, καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ χριστὸς οὗτος ἦν. ⁶⁴καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῶ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες· ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων. εἰς ἔτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ἰνομασμένον οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον.

⁶³Otprilike u to vrijeme živio je Isus, mudar čovjek, ako ga se uopće smije nazvati čovjekom. Jer bio je izvoditelj čudesnih djela, učitelj ljudi koji s radošću primaju istinu, i privukao je k sebi mnoge Židove i mnoge pogane. On je bio Krist. ⁶⁴I premda ga je Pilat, na nagovor prvaka našega naroda, osudio na smrt na križu, oni koji su ga od početka ljubili nisu prestali za njim ići. Jer on im se ukazao treći dan ponovno živ, kao što su božanski proroci predskazali o njemu ove i na tisuće drugih čudesnih stvari. I do sada nije nestala zajednica kršćana, koja po njemu dobiše ime.

1 Grčki tekst uzet je iz digitalne verzije Accordance, koja se temelji na: B. Niese, *Flavii Iosephi Opera*, izdanje iz 1890. U originalnom članku nalazi se engleski prijevod Williama Whistona iz: *The Works of Flavius Josephus: Complete and Unabridged, New Updated Edition* (Peabody, MA: Hendrickson, 1987), ovdje preveden na hrvatski.